

УДК 316.422.6

АНАТОЛІЙ АРСЕЄНКО,

кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу економічної соціології Інституту соціології НАН України

Демістифікація “нової економіки” і проблема безробіття у США та Євросоюзі за умов глобальної кризи

Анотація

Статтю присвячено дослідженню впливу сучасної глобальної фінансової й економічної кризи на ринок робочої сили та соціально-економічне становище працівників у США і країнах — членах Європейського Союзу. Особливу увагу приділено загостренню проблеми безробіття у названих країнах під впливом кризових явищ у глобальній економіці та соціальним наслідкам скорочення зайнятості в перебігу кризи. Автор аналізує регулювання ринку робочої сили у США та країнах ЄС, динаміку безробіття в Новому і Старому Світі, показує погіршення становища американського і європейського робітничого класу в результаті кризи.

На конкретних прикладах автор демонструє неадекватність багатьох міфів так званої нової економіки, котра буцімто списує циклічні коливання капіталістичного виробництва в історичний архів. Також досліджує віртуальний характер інформаційної економіки і наслідки фінансiалiзацiї економіки США та ЄС у контексті впровадження неоліберальної моделі економічного розвитку в капіталістичному світі. На підставі аналізу сучасної світової ситуації автор доходить висновку про системний характер першої глобальної фінансової й економічної кризи, руйнацію неоліберальних моделей капіталістичного розвитку на порозі нового XXI століття і необхідність пошуку й реалізації більш прогресивного, гуманного, демократичного і справедливого способу суспільного виробництва і розвитку.

Ключові слова: США, Європейський Союз, неолібералізм, “нова економіка”, глобальна фінансово-економічна криза, зайнятість, безробіття

У пошуках формули соціально-економічного розвитку у XXI столітті

Напередодні XXI століття провідні західні капіталістичні країни та регіональні блоки запропонували амбіційні проекти соціально-економічного розвитку в новому столітті. До розроблення їх було залучено найкращі інтелектуальні сили. Наприклад, у бастіоні глобального капіталізму — Сполучених Штатах Америки — науковим дослідженням і сценарним моделюванням майбутнього переймалася вся “аналітична рать” — від міриади “фабрик думки” (на кшталт РЕНД) до численних спецслужб (на кшталт ЦРУ). Названі плани породили великі очікування стосовно поліпшення становища мільйонів простих людей у США та інших країнах Заходу; люди вірили у “дивіденди миру” по завершенні холодної війни і вважали, що одним із головних завдань держави після падіння Берлінської стіни має стати розв’язання багатьох гострих і невідкладних національних проблем. Ішлося передусім про заходи, спрямовані на скорочення безробіття, що позбавило права на працю мільйони людей, і звуження прірви між багатими та бідними, що набула безпрецедентних масштабів у більшості країн капіталістичного світу на зламі століть. У США ці тенденції посяли сумніви в перспективі реалізації більшістю населення “американської мрії”, у Західній Європі — в можливості зберегти більш-менш гідний рівень життя, завойований у запеклій боротьбі організованої в профспілки праці з капіталом.

Не можна сказати, що всі ці проблеми було цілковито проігноровано в орієнтирах соціально-економічного розвитку західних країн. Утім, соціальні питання посідали в них далеко не пріоритетне місце і, найголовніше, не були реалізовані у визначені терміни практично за всіма показниками. Унаочнює стан справ у цій сфері провал Лісабонської стратегії–2000, котра не лише не розв’язала окреслених у ній соціальних проблем, а й не перетворила Європейський Союз на початок 2010 року, як це зафіксовано в згаданому документі, на найдинамічніший і найбільш конкурентоспроможний економічний регіон світу. У результаті місце Лісабонської стратегії–2000 у березні 2010-го заступив менш претензійний проект “Європа–2020”. У ньому підтверджується вірність Європи збереженню своєї соціально-економічної моделі, включно з такими її компонентами, як соціальний захист, зайнятість та економічне зростання. Щоправда, планами відновлення ЄС після виходу із сучасної фінансово-економічної кризи передбачається підвищення зайнятості населення ЄС віком від 20 до 64 років лишень від 69% до 75% до 2020 року і зниження числа європейців, які живуть за межею бідності, із 80 млн до 60 млн осіб [Європа, s. a.]. Шляхом перегляду проектів соціально-економічного розвитку та пошуку нових формул зростання пішла й низка інших капіталістичних країн.

1990-ми роками економіка США та інших західних країн, що отримали доступ до нового і дуже місткого “постсоціалістичного” ринку, розвивалася відносно стабільно, влада не передбачала особливих кризових потрясінь у центрі капіталістичного світу, а на наявні на той час прогнози стосовно прийдешнього фінансового обвалу вона не зважала. Для підтримки віри в непорушність “суспільства споживання” старі й нові проекти розвитку спонука-

ли людей праці спільними зусиллями сприяти зростанню загального економічного пирога, виходячи з того, що чим більшим за розміром буде сукупний національний пиріг, тим більша скибка дістанеться кожному члену суспільства. Тим самим за дужки було винесене питання про те, що скрутне становище мільйонів людей праці на Заході зумовлене аж ніяк не розміром економічного пирога, тобто ВВП, а соціальною несправедливістю при його розподілі. Крен західного істеблішменту в бік мобілізації зусиль трудового народу на розв'язання завдань економічного зростання був продиктований у країнах “золотого мільярда” планети не турботою про своїх ближніх, а бажанням розширити “соціальне партнерство” менеджменту із профспілками, щоб здійснити “соціальний реванш” буржуазії після розвалу світової соціалістичної системи, не піддаючи небезпеці “соціального вибуху” можновладців сучасного світу в західних країнах. З аналогічною метою великий бізнес за сприяння капіталістичної держави взявся до перетворення організованої праці на неорганізовану працю шляхом “зламу” й демонтажу профспілкового руху, аби останній не перешкодив тріумфальній ході неолібералізму всією планетою.

Плани плутократії в провідних західних країнах і регіональних блоках будувалися з урахуванням колосальних глобальних геополітичних і гео економічних змін у світі, спричинених руйнуванням Радянського Союзу, і мали на меті розбудову динамічної й конкурентоспроможної економіки в рамках чинної капіталістичної неоліберальної парадигми, щоби потіснити своїх суперників у боротьбі за “місце під сонцем” і посісти домінуючі позиції на міжнародній арені. Основне змагання в цьому плані розгорнулося між двома головними глобальними гравцями у планетарному просторі: США, які прагнуть продовження свого світового панування в новому столітті (“*Rex Americana*”), та ЄС, що претендує на те, щоби стати новим центром глобальної економіки після занепаду в майбутньому глобальної “місії” США. У цьому контексті вельми показово таке: якщо доповідь Національної розвідувальної ради США за назвою “Конттури світового майбутнього–2020”, опублікована у грудні 2004 року в США, прогнозувала домінування Сполучених Штатів, то наступна доповідь тієї самої ради “Глобальні тенденції–2025: мінливий світ” передбачає перехід світу до багатополлярності [Мир после кризиса, 2009: с. 26]. У новій міжнародній системі й обстановці Сполучені Штати й надалі відіграватимуть вагомий роль у світових справах, але вони будуть лишень одним із багатьох гравців на “великій шахівниці”.

У відповідь на розширення ЄС і загрозу створення “Сполучених Штатів Європи” керівництво США висунули ідею заснування єдиної “супердержави” в Північній Америці за рахунок об'єднання в її складі теперішніх країн-учасниць Угоди про північноамериканську зону вільної торгівлі (North American Free Trade Agreement – NAFTA, або НАФТА) – США, Канади та Мексики. У такий спосіб Сполучені Штати намагаються протиставити процесу “європеїзації” Європи НАФТА-ізацію Північної Америки [Aspinwall, 2009: р. 74], маючи на меті не тільки збереження своєї гегемонії на цьому континенті, а й тотальну реалізацію давніх імперських амбіцій США в Південній Америці, яка в минулому столітті вважалася вотчиною, або “заднім подвір'ям” США. Для створення протидії розширенню і зміцненню

еврозони на берегах Потомака заговорили про необхідність запровадження нової північноамериканської валюти для країн — членів НАФТА — “амеро”. Проблеми НАФТА-ізації Північної Америки щорічно обговорюються на зустрічах глав держав “північноамериканської трійки” за закритими дверми, що викликає неабияке занепокоєння канадського і мексиканського народів, котрі суттєво постраждали через нав’язану їм НАФТА-ізацію. Адже інтеграція слабкого із сильним завжди веде до виграшу сильного і ще більшого ослаблення слабкого. За прикладами такого роду далеко ходити не треба, достатньо об’єктивно оцінити, у що вилилося входження в ЄС для народів прибалтійських країн — Латвії, Литви та Естонії.

Старий і Новий Світ вдалися до реалізації своїх нових амбіційних проєктів, оформлених у вигляді відповідних прогнозів-доктрин-стратегій, із оглядом на перебіг подій у Китаї та інших країнах Південно-Східної Азії, які стали батьківщиною “економічного дива” наприкінці ХХ століття і демонструють високі темпи зростання у столітті ХХІ, незважаючи на загострення кризових явищ у глобальній економіці. Серйозне занепокоєння викликає у США та ЄС можливість об’єднання сил чотирьох світових гігантів — Бразилії, Росії, Індії та Китаю (БРІК) — для координації дій у багатополлярному світі, що заступає місце однополюсного світу на чолі з американським імперіалізмом, котрий виконує зараз функції “глобального шерифа”. Проте сьогодні дедалі більше країн і народів намагаються вирватися з лещат американізації й вестернізації завдяки усвідомленню того факту, що “тягар цивілізатора, модернізатора, демократизатора, визволителя тощо потребує створення конструкцій нецивілізованих, досучасних, поневолених автократією і нецтвом народів, які потребують розвитку” [Barkawi, 2009: p. 128], а це навряд чи слугуватиме подоланню вікової відсталості залежних від Заходу країн, насамперед його колишніх колоній, а також розв’язанню ними своїх нагальних проблем в інтересах власних народів. Куди веде “цивілізаційна місія” США “варварські народи”, добре видно на прикладі Афганістану й Іраку, фактично окупованих сьогодні натовською вояччиною.

Для надання більшої привабливості своїм перспективам, викладеним у проєктах розвитку в новому столітті, США та ЄС не скупилися на епітети в характеристиці прийдешніх соціальних змін, називаючи конструйовані та створювані ними соціальні мегасуспільства “постекономічними”, “постматеріальними”, “постіндустріальними”, “технотронними”, “інформаційними” тощо. Хоча жодних підстав говорити про якісь принципові зміни у сфері виробничих відносин у рамках перелічених неосуспільств, що слугують прикриттям глобального капіталізму, не було, нема і бути не може. Важливе місце в цих удаваних соціальних інноваціях посіли квазінаукові висновки стосовно появи на Заході наприкінці ХХ століття так званої нової економіки, що ґрунтувалися на гіперболізованих уявленнях про наслідки впровадження в соціально-економічну практику новітніх досягнень науково-технологічної революції у царині інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). За модерністської інтерпретації з боку прихильників нової “інформаційної економіки” у цій сфері господарського життя збирання, опрацювання, збереження і поширення інформації, що не зменшується навіть у результаті багаторазового використання, стануть такими самими рутиною і

сировиною, якими були видобуток руди і вугілля за індустріальної доби. Ейфорія з приводу дифузії ІКТ зайшла на Заході так далеко, що деякі провісники “постіндустріальної” ери поквапилися заявити, що прийшов час здати до архіву традиційне уявлення про циклічний розвиток капіталістичної економіки. Хоча спади і піднесення виробництва, як і кризи валютно-фінансової системи на Заході, завжди були й надалі залишатимуться вічними супутниками капіталізму.

Після Другої світової війни циклічні кризи у світі капіталу дедалі тісніше переплітаються із серйозними валютними потрясіннями, фінансові кризи набули перманентного характеру і з кожним новим повторенням ставили дедалі більшу загрозу функціонуванню світового капіталістичного господарства. У період від 1945-го до 1970-го у капіталістичних країнах було зафіксовано 56 фінансових криз, від 1970-го до 2009-го — 378 [Harvey, 2009]. Посилення економічної нестабільності на Заході, яке розпочалося в останній третині ХХ століття, було значною мірою пов’язане із професійним цькуванням і ослабленням позицій кейнсіанства, а також насадженням неолібералізму новим економічним мейнстрімом. За підрахунками приватної неприбуткової організації американських професійних економістів — Національного бюро економічних досліджень, у бастионі світового капіталізму — США — від 1854 року до кінця ХХ століття було зареєстровано 31 експансію і 31 рецесію капіталістичного виробництва [Economic Report, 2000: р. 75]. Економічні кризи відчутно пошматували в ХХ столітті економіку № 1 у світі, особливо у 1900–1903, 1907, 1920, 1929–1933, 1937–1938, 1948–1949, 1953–1954, 1957–1958, 1960–1961, 1966–1967, 1974–1975, 1979–1982, 1990–1993 роках [Гринин, Коротаєв, 2010]. Утім, наведена статистика циклічних коливань американської економіки не завадила окремим американським спостерігачам, як свідчить остання економічна доповідь, надіслана Конгресу США останнім президентом США у ХХ столітті Біллом Клінтоном, стверджувати, “що економіка 1990-ми роками істотно змінилася і що поняття традиційного економічного циклу є застарілим” [Economic Report, 2000: р. 74]. Однак чутки про нібито магічні властивості “нової економіки” в антикризовому контексті виявилися, за словами відомого американського письменника Марка Твена, перебільшеними. Щоби переконатися в примарності надій американського істеблїшменту на “безкризовий” розвиток у США, довго очікувати не довелося. Не встигло просохнути чорнило на підпису Біла Клінтона під “Економічною доповіддю президента–2000”, як недолугі міркування про “безкризовий” розвиток США змінилися бурхливими дебатами з приводу розроблення і втілення в життя антикризових заходів на Капітолійському пагорбі.

Від “безкризового” розвитку — до системної кризи глобального капіталізму

Перша економічна криза, що вибухнула у США на початку ХХІ століття (2001–2002), була кризою нових компаній, тісно пов’язаних із Інтернет-технологіями, що мали “стати головними двигунами “безкризового” розвитку у головній країні капіталістичного світу після її вступу на інформаційний

шлях економічного зростання. Колапс багатьох із них був зумовлений швидким зростанням ІКТ і котирувань акцій цих компаній, а також не менш стрімким “здуванням” спекулятивної фондової “бульбашки”. Завдяки цьому криза 2001–2002 років увійшла в економічну історію США та інших провідних країн Заходу як “дот-комівська бульбашка” (*dot-com bubble*), або як “інформаційно-технологічна бульбашка” (*IT bubble*). У назві цієї кризи дістало відображення штучне піднесення завдяки інтенсивним рекламним заходам вартості акцій нових інформаційних компаній. У деяких із них вартість однієї акції 1990-ми роками зросла буквально в сотні разів, попри те, що вся власність таких компаній найчастіше обмежувалася кількома кімнатами і двійкою комп’ютерів. Прикладом віртуального характеру “лідерів” “нової економіки” може слугувати американський Інтернет-провайдер America Online, капіталізована вартість якого (за незначної вартості балансових активів) у 1999 році в чотири рази перевищувала цей показник найбільшого гіганта світового автомобілебудування — транснаціональної корпорації “General Motors” [Кобяков, Хазин, 2003: с. 134–135].

У полум’ї економічної кризи 2001–2002 років у результаті трирічного падіння фондового ринку США “згоріло” не менш як 8,5 трлн дол. американського фіктивного багатства [Кобяков, Хазин, 2003: с. 136–137]. Спад виробництва у США на порозі XXI століття гранично оголив усі вади спекулятивної капіталістичної економіки. За визнанням низки дослідників цієї кризи, перебіг подій на фондовому ринку в США на початку третього тисячоліття нагадав про економічні перипетії 300-літньої давнини, коли вперше був уведений у фінансовий обіг термін “Південноморська бульбашка”. Останній указував на причини і наслідки важкої фінансової кризи в Англії, яка вибухнула 1720-го і яку досі нерідко згадують у соціально-економічному дискурсі, коли описують спекулятивні процеси в капіталістичній економіці. Етимологія цього вислову пов’язана зі спекулятивною діяльністю заснованої у 1711 році “Південної Морської Компанії” (South Sea Company), що володіла на той час монополією на торгівлю з Південною Америкою і запропонувала британському уряду 1719 року, що візьме на себе відповідальність за половину національного боргу країни в обмін на подальші поступки і привілеї для цієї компанії у веденні торгівлі з Південною Америкою. Ця угода дістала підтримку з боку британської держави і спричинилася до безпрецедентної оргії фінансових спекуляцій, до вибуху створеної фінансової “бульбашки” і масового розорення акціонерів, а після оприлюднення залаштункових афер і шахрайств у правлячих верхах — визнання кабінету міністрів винним у корупції і, відповідно, до політичної кризи в Англії [Sloan, Zurcer, 1970: p. 408; South Sea Bubble, s. a.].

У цьому контексті австралійський експерт у сфері ІКТ, історик Ян Пітер пише: “Від часів Південноморської бульбашки на початку 1700-х років західні економічні системи не відчували нічого подібного до того, чим стала для них дот-комівська економічна бульбашка. Зненацька кожен заволів стати учасником цієї справи; зазвичай далекоглядні інвестори божеволіли, матусі й татусі теж долучилися до цього безумства. Дехто вбачав у добі dotcom можливість накопичення величезного багатства. Але майже раптово все це зникло впродовж 2000–2001 років. Провісники прийдешньо-

го інформаційного століття великих звершень зникли разом із грошово-кредитним прибутком, і всі ми почали пристосовуватися до більш нормального життя, хоча й дуже збагаченого великомасштабним утвердженням Інтернету в західних країнах” [Peter, s. a.]. За різким лавиноподібним падінням котирувань акцій Інтернет-компаній у Сполучених Штатах пішла потужна хвиля скандальних викриттів і банкрутств, що змила спершу гігантську американську енергетичну корпорацію Enron і її трейдингове відділення Enron Online. Невдовзі та сама хвиля накрила такі респектабельні інформаційні компанії, як WorldCom, Xerox і десятки інших, поховавши силу-силенну політичних міфів про магічні властивості “нової економіки”.

Щоб вивести економіку США із біржового обвалу, знадобилося багатократне і сильне зниження дисконтної ставки Федеральною резервною системою, а ще війна в Іраку, яка надала імпульс черговому ренесансу “воєнного кейнсіанства” у Сполучених Штатах. Власне, економічна криза 2001–2002 років була провісником глобальної Великої депресії, проте жодних висновків із цієї спекулятивної історії у США не було зроблено. Одна із основних причин цього полягає в тому, що на той час неоліберальна риторика перетворила жадібність, збагачення і споживання на вищі людські цінності в країні, де “чверть усіх американців прямо або побічно залучені до біржової діяльності” [Гелбрейт, 2009: с. 11]. За іншими даними, на початку XXI століття понад 50% домогосподарств у США володіли акціями і грали на фондовому ринку, що сприяло інтенсифікації “біржової лихоманки” в центрі капіталістичного світу [Кобяков, Хазин, 2003: с. 149]. За цих умов курс фінансового капіталу на зняття всіх бар’єрів на шляху просування капіталу збігався з інтересами багатьох із тих, хто останніми роками мусив, удаючись до кредиту, витратити більше, ніж заробляв своєю працею у промисловості, сфері послуг або “третинному” секторі. До речі, такий спосіб життя не просто підтримувався, а й заохочувався державою, що відіграло важливу роль у розвитку нинішньої глобальної фінансової кризи, яка “за масштабом і складністю своїх проявів не має історичних аналогів — це перша по-справжньому глобальна криза в історії людства” [Зомбанакис, 2009: с. 5].

“Найкардинальнішою трансформацією політичних стратегій в останні десятиліття став надто поширений рух у напрямі фінансової й інших форм лібералізації. Поряд зі скасуванням у 1999 році американського закону Гласа-Стігала 1933 року, що створило ризикований іпотечний ринок для позичальників з небездоганною кредитною історією, це спровокувало фінансову кризу в серпні 2008 року” [Arestis, Singh, 2010: p. 225], — зазначалося нещодавно на шпальтах британського “Cambridge Journal of Economics”. Згідно із названим вище Законом про створення Федеральної корпорації зі страхування депозитів, ухваленим 16 червня 1933 року, депозитні та інвестиційні функції банків у США були розподілені, чим зводився серйозний бар’єр спекулятивним операціям і гарантувалося страхування банківських депозитів у сумі до 5000 дол. Анулювання закону Гласа-Стігала розв’язало руки фінансовому капіталу й відіграло важливу роль у *фінансіалізації* економіки США, сутність якої визначається як “переміщення центру ваги в капіталістичній економіці з виробництва на фінанси” [Foster, 2010]. Це спричинило створення у США та інших країнах нових фінансових інструментів — ф’ючерсів,

опціонів, деривативів¹ та інших похідних показників, використання яких істотно підвищило питому вагу фінансового сектору у збільшенні прибутку. Напередодні кризи частка фінансового сектору у валовому корпоративному прибутку досягла 42% порівняно із 25% на початку 1980-х років. З іншого боку, нефінансові фірми в розвинених капіталістичних країнах у той же час більшою мірою використовували прибуток для оплати дивідендів, ніж для інвестування реального виробництва. З останньою метою 2000-ми роками в розвинених країнах використовували менше 40% прибутку, що було на 8% нижче, ніж на початку 1980-х років [Raymond, 2010].

Фінансіалізація господарського життя сприяла створенню на Заході “економіки казино”, яка в середині 2008 року зірвалася у штопор і прихопила із собою в “чорну діру” нової Великої депресії більшість країн світу. Першою чергою постраждали найбільш інтегровані у глобальний економічний простір і зорієнтовані на експорт країни, а також найменш розвинені, найбідніші держави. “Колапс одного американського інвестиційного банку 15 вересня 2008 року спричинив параліч у глобальній фінансовій системі, який перейшов у глобальну економічну кризу і кризу робочих місць, що лютували в цілому світі впродовж усього 2009 року. Ця криза швидко поширилася по всій земній кулі, завдаючи збитку економікам, зменшуючи виробничі потужності промислових підприємств і витісняючи мільйони людей з роботи. На додаток до цього чимало робітників мусили перейти на більш уразливі форми зайнятості. Своєю чергою, це призвело до зростання дефіциту гідної праці, розбухання ненадійних умов зайнятості й збільшення лав працюючих бідних” [Global Employment Trends, 2010: p. 6], — так схарактеризувала Міжнародна організація праці глобальні тенденції у сфері зайнятості 2010 року. У цитованому документі МОП також наголошувалося, що найбільш різке підвищення рівня безробіття за регіонами від початку кризи відзначалося в розвинених країнах і ЄС.

У Підсумковому документі Конференції з питання про світову фінансово-економічну кризу та її наслідки для розвитку, що проходила від 24 до 30 червня 2009 року в Нью-Йорку під егідою ООН, також наголошувалося,

¹ *Ф'ючерс* (future) — це контракт про купівлю-продаж за фіксованою ціною в зафіксований період у майбутньому. Оскільки можливі збіги за часом і датою з іншими контрактами, ф'ючерсами можна торгувати також на фондових біржах. *Опціон* (option) — це обумовлене договором право на придбання чи продаж сировини або інвалюти за узгодженими цінами у будь-який час упродовж трьох місяців від дня підписання контракту. Крім опціонів, які купують і продають для підтримки нормальних торгових угод, деякі з них продаються і купуються спекулянтами в розрахунку на випадкові прибутки. Торгівля опціонами здійснюється на ф'ючерсному ринку. *Дериватив* (derivative) — це похідний фінансовий показник, значення і розмір якого залежать від інших фінансових інструментів, що характеризують фінансові операції. Такі похідні, як опціон або ф'ючерс, із мінливим індексом цін, завжди збільшуватимуться, щойно ціна/значення пов'язаних із ними цінних паперів або інших фінансових інструментів, на які вони орієнтовані, будуть також збільшуватися. Деривативи є ризикованими фінансовими засобами: вони дають змогу інвесторам отримати більший прибуток від вкладеного долара, якщо вартість цінного папера, на якому базується ця похідна, йде вгору, однак у протилежному разі і втрати можуть бути значними.

що в наші дні світ відчуває найважчу кризу з часів Великої депресії, яка розпочалася всередині найбільших світових фінансових центрів і поширилася потім на всю світову економіку, включно з країнами, що розвиваються, котрі не були причиною глобальної кризи, проте серйозно страждають від неї. Криза поставила під сумнів можливість досягнення узгоджених раніше на міжнародному рівні цілей у сфері розвитку, в тому числі в Декларації тисячоліття. У найбільшій скруті опинилися найменш розвинені країни, малі острівні й такі, що не мають виходу до моря, країни, що розвиваються, африканські країни та країни, які нещодавно пережили конфлікти. За прогнозом ООН та інших міжнародних організацій, у найближчому майбутньому людство зіткнеться із найсуттєвішим скороченням світового валового продукту від часів Другої світової війни, що спричиниться до важких наслідків як для індивідів, так і для розвитку країн. Мільйони людей у всьому світі втраять роботу, потраплять в умови крайніх злиднів. У результаті нинішньої глобальної кризи кількість тих, хто голодує і не отримує достатнього харчування, перевищить у світі 1 млрд людей [United Nations, 2009: p. 1–3].

Загострення численних суперечностей у світі капіталу на порозі XXI століття переконливо свідчить, що сучасна глобальна фінансово-економічна криза набуває зтяжнього характеру й дедалі тісніше переплітається із продовольчою, екологічною, енергетичною та іншими кризами. За визнанням професора економіки Массачусетського університету в Амгерсті Девіда Коутса, “сучасну кризу слід розглядати як системну кризу специфічної форми капіталізму, а саме — неоліберального капіталізму” [Kotz, 2009: p. 306]. “Колапс економічної активності — від інвестування до торгівлі й переказу грошей мігрантами — перетворив фінансову кризу на соціальну кризу” [Alexander, 2010: p. 118]. Понад те, американські політологи Л.Джекобс і Д.Кінг вважають, що сучасна фінансово-економічна криза, що вибухнула в епіцентрі глобального неоліберального капіталізму, має політичний характер. “Американська економіка і фінансові інститути зараз зазнають такого падіння курсу акцій, якого в нас не було ніколи від часів Великої депресії 1930-х років... Незважаючи на зосередження основної уваги на помилках Вол-стріт і ключових галузей промисловості, *нинішній економічний і фінансовий обвал, власне кажучи, є політичною кризою американської держави*” [Jacobs, King, 2009: p. 277], — пишуть згадані автори. Тектонічні зсуви на господарському ландшафті світу, зумовлені нинішньою глобальною фінансово-економічною кризою, загрожують перерости в осяжному майбутньому у великомасштабні соціальні й політичні потрясіння в багатьох регіонах нашої планети. У цьому контексті аналіз соціальних наслідків нової Великої депресії набуває зараз особливої наукової й практичної актуальності.

Вплив глобальної депресії на зайнятість трудящих в епіцентрі кризи

Багато дослідників сучасної глобальної фінансово-економічної кризи справедливо порівнюють її вплив на становище трудящих із цунамі, що руйнують і спустошують нашу планету останніми роками. Поточна криза не тільки суттєво загострила старі проблеми праці, а й призвела до виникнення

нових ускладнень в усьому світі. Зрештою в усіх країнах світу, затиснутих у лещата нинішньої кризи, відбувається як *абсолютне*, так і *відносно погіршення соціально-економічного становища робітничого класу*. Зростання “соціальних злиднів”, тобто невідповідності між становищем трудящих мас і рівнем життя буржуазії [Ленін, с. 218], є характерним сьогодні як для багатих країн глобальної Півночі, так і для бідних країн глобального Півдня. Найтиповішою і найпоширенішою формою абсолютного погіршення становища робітничого класу у світі капіталу зараз є *спадна циклічна динаміка доходів основної маси населення*, насамперед зниження реальної заробітної плати і відставання зростання реальної зарплати від зростання історично сформованих потреб трудящих. *Відносно погіршення* становища пролетаріату за умов сучасної глобальної системної кризи чітко простежується на тлі скорочення частки робітничого класу в національному доході та багатстві в усіх капіталістичних країнах, у тому числі належних до так званого “золотого мільярда” планети, де осередки розкоші чергуються з анклавом злиднів, що стали центрами нового феномена на рубежі століть — “третьюсвітностізації” багатьох країн “першого світу”.

Тенденція до абсолютного і відносного погіршення становища робітничого класу в західних капіталістичних країнах окреслилася в останні роки “золотого століття” або “славнозвісного тридцятиліття” американського імперіалізму після Другої світової війни (1945–1973 роки) і набула потім інтенсивного розвитку в рамках глобального неоліберального капіталізму. Історичні корені останнього увиразнилися на порозі 1980-х років, коли нова соціальна структура нагромадження капіталу й економічної експансії стала посилено насаджуватися президентом США Рональдом Рейганом і прем’єр-міністром Великої Британії Маргарет Тетчер в очолюваних ними, а потім і в інших країнах. Упровадженню нової соціальної структури нагромадження в Новому і Старому Світі передував так званий чилійський експеримент. У перебігу його здійснення “чиказькі хлопчики” укупі з піночєтєвськими генералами успішно випробували лікування “хворої економіки” методами “шокової терапії” за рецептами, продиктованими їм професором Чиказького університету Мілтоном Фридманом. Канадський соціолог Наомі Кляйн справедливо зазначає, що “правила Фридмана щодо вільного ринку і хитромудрі тактики упровадження їх принесли деяким людям нечуване благоденство і майже абсолютну свободу — свободу ігнорувати кордони між країнами, свободу від стороннього контролю і податків, свободу накопичувати дедалі нові багатства” [Кляйн, 2009: с. 77]. Однак впровадження цих “правил гри” в усіх країнах світу лягло важким тягарем на плечі людей праці. Для підтвердження цього висновку достатньо послатися на те, що реальна погодинна зарплата несільськогосподарських робітників у США сягнула піка 1972-го, але у 2006 році знову впала до рівня 1967-го. Частка витрат на виплату заробітної плати й інших виплат у ВВП зменшилася від 53% у 1970-му до 46% у 2006 році. Приблизно така сама тенденція у стагнації трудових доходів осіб найманої праці фіксувалася в той час у Європі та Японії [Foster, 2010].

“Нова економіка” у США та інших західних країнах виявилася старим вином у нових пляшках. Вона не виправдала надій, що покладалися на неї,

оскільки не тільки не розв'язала старих проблем, а й додала до них нові, що не мають аналогів у минулому. Про одну з них, пов'язану з “експортом” робочих місць ТНК-“втікачами”, розповів колишній помічник міністра фінансів США в першому уряді Рейгана, колишній помічник редактора газети ділових кіл США “Вол-стрит джорнел”, професор економіки Пол Робертс, який так описує ситуацію на американському ринку праці: “Джо Сміт підвівся рано, прокинувшись за дзвінком будильника (зробленого в Китаї) о 6-й ранку. Поки в кавнику (зробленому в Китаї) готувалася кава, він поголився електробритвою (зробленою в Гонконзі). Потім він одягнув сорочку (зроблену в Шрі-Ланці) і дизайнерські джинси (зроблені в Сінгапурі), взув кросівки (зроблені в Кореї). Приготувавши сніданок в електричній каstrулі (зроблений в Індії), він почав звіряти бюджет на поточний день за допомогою калькулятора (зробленого в Мексиці). Звіривши годинник (зроблений в Тайвані) із сигналами радіоприймача (зробленого в Індії), він улаштувався в автомобілі (зробленому в Японії) і продовжив пошуки АМЕРИКАНСЬКОЇ роботи. Наприкінці ще одного бентежного і марного дня Джо вирішив розслабитися. Він узув сандалії (зроблені у Бразилії), налив собі склянку вина (зробленого в Чилі), увімкнув телевізор (зроблений в Індонезії) і дуже здивувався тому, чому він не може знайти роботу в Америці” [Roberts, 2003].

Мільйони американців, подібних до Джо Сміта, у наші дні не можуть вирішити проблему зайнятості у своїй країні через те, що в більшості міст в “індустріальному серці” Америки наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття одне за одним закривалися і перебазовувалися в Мексику, Китай та інші закордонні країни десятки традиційних промислових підприємств. Останні суцільно оголошувалися реліктами індустріальної доби, а “нова економіка”, розрахована на майстерність та особливу професійну підготовку нової робочої сили — “золотих комірців”, не квапилася заповнити новоутворені ніші у колишніх промислових містах, котрі якимось дивом одразу перетворилися на “постіндустріальні”. У результаті передислокації корпорацій-“втікачів” до країн з кваліфікованою, але дешевою робочою силою, у США тільки після 2000 року назагал було втрачено 5,6 млн робочих місць, або третину всіх робочих місць, наявних у той час в американській обробній промисловості. Кинуті буржуазною державою і хазяйською владою напризволяще, робітники в цих нібито “постіндустріальних” містах у ліпшому разі знаходили роботу у сфері послуг, де погодинна оплата праці була приблизно втричі нижча, ніж в обробній промисловості США. У гіршому разі вони мусили перебиватися випадковими заробітками і, мірою можливості, жити в кредит [Vubee, 2010].

“Нова економіка” і державна влада всіляко заохочували споживання в кредит, що мало стати відволікаючим маневром в операції з переключення уваги громадської думки в країні з воєнних проблем армії США в Афганістані й Іраку на більш приземлені проблеми споживання. Це призвело до того, що сумарний особистий борг середнього американця на початку поточного століття дорівнював 100% його особистого доходу [Roberts, 2003], що стало однією з головних причин фінансового краху в США і повернення, в підсумку, капіталістичного світу до депресивної економіки. За інтерпре-

тацією видатного американського економіста, лауреата Нобелівської премії у сфері економіки (2008), професора Принстонського університету Пола Кругмана депресивна економіка *“означає, що вперше за багато років слабкість економіки попиту (приватні витрати, недостатні для того, щоб повною мірою завантажити наявні виробничі потужності) стала наочним для усіх дієвим обмеженням, що перешкоджає процвітанню більшої частини світу”* [Кругман, 2009: с. 282–283]. Практично в цьому випадку йдеться про економічну кризу надвиробництва, яку всебічно розглянуто марксистською політекономією і яка зводиться в основному до надвиробництва товарів і різкого загострення ускладнень збуту їх у результаті падіння платоспроможного попиту переважної частини населення — трудящих. Ця фаза капіталістичного циклу характеризується скороченням виробництва, масовим закриттям підприємств, різким падінням життєвого рівня трудового народу, повсюдним розладом торгівлі, порушенням грошових і кредитних відносин, банкрутством промислових, торгових і банківських фірм. Саме це відбувається нині на Заході та призводить до підвищення рівня експлуатації трудового народу.

Заради справедливості необхідно зазначити, що абсолютна і відносна деградація рівня життя і становища трудящих у США та інших країнах “золотого мільярда” розпочалася до нинішньої кризи і є наслідком насадження американського варіанта неоліберального капіталізму, що був узятий на озброєння іншими західними країнами із незначними змінами. Основний зміст неолібералізму на зламі століть виражається в таких елементах: 1) дерегулювання бізнесу і фінансів усередині країни й у міжнародному масштабі, щоб уможливити панування так званого “вільного ринку” і домогтися вільного руху капіталів; 2) приватизація багатьох державних послуг; 3) відмова від дискреційної фінансово-бюджетної політики, спрямованої на пом’якшення перебігу економічного циклу і підтримку відносно низького рівня безробіття; 4) різке зниження державних соціальних витрат; 5) зниження оподаткування бізнесу і багатих індивідів; 6) наступ великого бізнесу і держави на профспілки; 7) перехід у трудовому процесі від використання працівників, найманих на тривалий термін, до збільшення використання тимчасових робітників (службовців) і тих, хто працює на неповну ставку; 8) необмежена, безжалісна конкуренція замість “взаємоповажної поведінки”, характерної для практики великих корпорацій у період повоєнного регульованого капіталізму; і 9) уведення в дію ринкових принципів усередині великих корпорацій, включно з переходом від виборів головних виконавчих кар’єрних працівників фірми до найму їх за межами фірми на ринку головних виконавчих директорів [Kotz, 2009: p. 307].

Останнім часом американські засоби масової інформації акцентують особливу увагу на тому, що резервна армія праці в США наближається до 10%. Проте є всі підстави вважати, що насправді рівень безробіття в США набагато вищий. Як кажуть американці, статистика — наука точна і ніколи не бреше, але люди, які роблять статистику, брешуть якщо не постійно, то, принаймні, доволі часто. Особливо з метою “збуджування” політичної кон’юнктури можновладців і правлячих політичних еліт. На думку П.Робертса, оприлюднювані в США дані про стан справ на ринку робочої сили дуже да-

лекі від об'єктивного оцінювання зайнятості американських трудящих. У зв'язку з цим він наголошує: **“Нова економіка”** є містифікацією подібно до більшості інших речей, що їх згодують американцям куплені їй добре оплачувані медіа. Немає ніякої нової економіки, натомість є безробітна економіка. Винесений у заголовки газет рівень безробіття ледь перевищує 10%. Реальний рівень безробіття, вимірюваний за поточною методологією, становить 17%. Рівень безробіття, вимірюваний за методологією 1980 року, сягає 22%” [Roberts, 2010].

За кожним відсотковим пунктом приросту безробіття у багатьох країнах Старого і Нового Світу стоять зламані долі мільйонів “зайвих” людей, які залишилися без роботи і незрідка без засобів до існування, приречених на злидений рівень життя. Втрата трудового доходу та інших виплат у США, як правило, супроводжується швидкою деградацією всього способу життя, включно із втратою будинку та іншої нерухомості, відтермінуванням планів здобуття або підвищення освіти, погіршенням медичного обслуговування і якості харчування тощо. Поєднання всіх цих або багатьох із цих чинників справляє конче негативний вплив на стан здоров'я безробітного. На підставі дослідження цього питання американські економісти Барі Блустун і Бенет Гарисон дійшли висновку-прогнозу, згідно з яким збільшення рівня безробіття на 1% за збереження його на цьому рівні понад шість років врешті-решт призведе до 37 000 смертей (у т.ч. до 920 випадків самогубств і 650 випадків убивств, до 4 000 потраплянь у психіатричну лікарню і 3 300 випадків запроторень до в'язниці). Негативні наслідки безробіття такі ж важкі й жорстокі для жінок, як і для чоловіків. У результаті вивчення способу життя безробітних жінок у Великій Британії було встановлено, що припинення ними щоденної взаємодії з товаришами по роботі призводить до того, що 67% із них відчують самотність, а 34% — погіршення психічного здоров'я [Hodson, Sullivan, 1990: p. 117–118].

За умов нинішньої глобальної фінансово-економічної кризи безробіття у США набуває дедалі масовішого і тривалішого характеру. За останніми даними Бюро статистики праці Міністерства праці США, у березні цього року безробіття залишалося на рівні 9,7% і становило 15 млн осіб. Зайнятість і далі скорочувалася у фінансовому й інформаційному секторах і становила –21 000 робочих місць у першому секторі і –12 000 робочих місць у другому секторі. Рівень безробіття серед дорослих чоловіків сягав 10%, серед дорослих жінок — 8%, серед підлітків — 26,1%, серед білих — 8,8%, серед чорних — 16,5%, серед латиноамериканців — 12,6%. Довгострокове безробіття (27 тижнів і довше) у березні цього року збільшилося на 414 тис. і охопило 6,5 млн осіб, що становить 44,1% від усіх безробітних. У березні цього ж року кількість працівників, вимушено зайнятих з економічних причин неповний трудовий день, тобто частково безробітних, збільшилася до 9,1 млн осіб. Ці люди працювали неповний робочий день або тому, що тривалість їхнього робочого дня було скорочено, або тому, що вони не могли знайти роботу із зайнятістю на повний робочий день [Economic News Release, 2010]. Погіршення умов продажу робочої сили за умов кризи прирікає значну частину робітників на вимушене неробство з усіма негативними й деструктивними соціальними наслідками, що звідси випливають.

Наявність величезної армії “зайвих людей” негативно впливає на становище у США тих, хто продовжує працювати, за винятком представників хазяйської влади, для яких криза стала додатковим засобом задоволення “жаги наживи”. У той час, як відсоток безробіття наблизився до двозначних цифр, різко падає заробітна плата і скорочуються споживчі витрати трудового народу, корпоративний прибуток і бонуси топ-менеджерів невпинно повзуть угору. Погіршення соціально-економічного становища робітничого класу чітко простежується при розгляді статистичних даних, що характеризують динаміку продуктивності в США. У IV кварталі 2009 року, коли ВВП у країні збільшився на 5,6%, зростання продуктивності праці наблизилося до 6,9% у річному обчисленні, витрати на робочу силу в одиниці продукції впали на 5,9%, погодинна заробітна плата американського робітника з урахуванням інфляції була на 2,8% нижчою порівняно із III кварталом 2009 року. Ці цифри засвідчують різку інтенсифікацію експлуатації робочої сили в США і слугують переконливою ознакою класового характеру “відновлення” економіки США, яке зводиться до відновлення прибутків і багатства фінансової еліти за одночасного падіння життєвого рівня величезної більшості американців, що призводить до подальшого класового розшарування американського суспільства і невпинного посилення соціальної нерівності в американському суспільстві [Grey, s. a.].

Рецидив Великої депресії у США з її одвічними атрибутами у вигляді безробіття і сили-силенної банкрутств докорінно змінив соціальний профіль Америки на порозі XXI століття. У наш час 40 млн американців (13% населення найбагатшої країни у світі) перебувають за межею бідності. До їх числа входять і безробітні, і “працюючі бідні”, тобто люди, які зайняті повний чи неповний робочий день, але отримують за свою працю заробітну плату, нижчу, ніж офіційний рівень бідності. Американська бідність має яскраво виражений расистський профіль: більшість бідних під сінню Статуї Свободи становлять національні меншини, у тому числі 25% афроамериканців і 23% латиноамериканців. Для порівняння зазначу, що питома вага білих, які опинилися за межею бідності в США за умов кризи, дорівнює 9%. Один із восьми дорослих американців і один із чотирьох американських дітей користуються продовольчими талонами, що їх видають нужденним громадянам країни в рамках спеціальної соціальної програми. Загальна кількість таких громадян у США перевищує сьогодні 36 млн осіб і збільшується щодня на 20 тис. У країні налічується 239 графств, у яких щонайменше чверть населення живе на продовольчі талони [Marshall, 2010].

Від 2008 року в США різко побільшало бездомних і голодуючих людей, що спричинилося до масового переселення жертв іпотечної кризи в наметові містечка й до довжелезних черг біля благодійних “супових кухонь”. У зв’язку з цим британська газета “Guardian” не надто давно писала: “Наметові містечка, що нагадують про “гувервілі” часів Великої депресії, виникли повсюдно в містах Сполучених Штатів — від Рено в штаті Невада до Тампе у Флориді, оскільки перехід закладеної нерухомості у власність заставоутримувача змушує сім’ї середнього класу кидати свої будинки”. (“Гувервіліями” у США нарекли “селища Гувера” (президента США у 1929–1933 роках), що являли собою нетрі або “поселення” із “будинків”, зібраних безробітними для прожи-

вання з картонних коробок, старих залізних листів та іншого непотребу в період економічної кризи 1929–1933 років). Британську “Guardian” у цьому питанні підтримує німецький “Spiegel”, який, розповідаючи про важку долю американського середнього класу, що скотився нині у бідність, пише: “Фінансова криза у США спричинила соціальну кризу історичних розмірів. Супові кухні вмиль почали користуватися великим попитом, наметові містечка повиростали в затінку блискучих офісних веж”. Зростання числа безробітних, безпритульних і голодуючих людей у США зумовило безпрецедентний сплеск злочинності в країні; квітень 2009 року виявився найкривавішим місяцем у кримінальній історії США [Marshall, 2010].

Характеристика стану зайнятості у США буде неповною, якщо не зазначити, що освіта в “новій економіці” вже не є надійною гарантією економічної безпеки. За розрахунками американських економістів, приблизно 40 млн робочих місць інженерів, комп’ютерних програмістів, лабораторних техніків та інших фахівців із вищою освітою можуть “експортуватися” зі США до Індії та Китаю, де є можливість наймати компетентних професіоналів для виконання їхньої роботи за значно меншу плату. Незважаючи на те, що США роблять головний упор на розвиток у новому столітті “економіки, ґрунтованої на знанні”, перспективи створення нових робочих місць у ній не викликають оптимізму. Відповідно до проєктів Міністерства праці США, з-поміж 30 професій, що мають забезпечувати найбільше зростання робочих місць у наступному десятилітті, 23 не потребують освіти в обсязі університетського коледжу, а низка їх не потребує навіть спеціальної підготовки. До 2018 року лише 22% проєктованих нових робочих місць вимагатимуть наявності принаймні диплома бакалавра; 55% проєктованого приросту робочих місць належать до категорії оплати праці на рівні не більш як 32 380 дол. на рік, що дуже скромно за американськими мірками і що зробить “американську мрію” недосяжною для більшої частини нового поповнення трудової Америки й американських домогосподарств [Вубеє, 2010]. Такі скромні доходи також позбавлять їхніх отримувачів надії потрапити до “середнього класу”, лави якого рідіють із кожним днем у США за умов глобальної кризи.

Загострення проблеми безробіття в ЄС за умов глобальної кризи

Останнім часом проблема безробіття також різко загострилася в країнах ЄС унаслідок безпрецедентності сучасної кризи глобальних фінансових ринків і поточного глобального спаду виробництва. Після кількох років відносно високого економічного зростання і створення робочих місць (напередодні кризи в ЄС у 2005–2008 роках було створено додатково 9,7 млн нових робочих місць) безробіття знову виявилось одним із найсерйозніших викликів для європейців і посіло одне із головних місць у брюссельському порядку денному. Це було зумовлено тим, що за розрахунками робочих органів ЄС, виконаними наприкінці 2009-го, Європа може втратити понад 7 млн робочих місць упродовж 2009–2010 років, а рівень безробіття до 2010-го мав перевищити 10%, попри всі вжиті заходи для приборкання зростання безробіття шляхом скорочення тривалості робочого часу або розширення тимчасового

використання частково зайнятих працівників. Оскільки ринки робочої сили реагують на зміну економічних умов із деяким часовим відставанням (“лагом”), становище із зайнятістю трудящих може і надалі погіршуватися в деяких країнах ЄС навіть після того, як європейське господарство вийде на шлях одужання і відновлення [Communications, 2009: p. 2–3].

У 2008 році безробіття у 27 країнах ЄС (далі ЄС-27) залишалося на менш стабільному рівні навіть після того, як погіршення економічної ситуації в Європі зупинило доволі потужну тенденцію до зниження в динаміці безробіття, що мала місце в ЄС-27 упродовж трьох попередніх років. Разом із тим гендерний розподіл безробіття в ЄС-27 мав свої особливості. Безробіття серед чоловіків у 2008 році перебувало приблизно на тому самому рівні (6,6%), що й у 2007-му. Проте безробіття серед жінок, котрих, як правило, у капіталістичному світі останніми наймають на роботу і першими звільняють з роботи, порівняно із попереднім роком навіть дещо скоротилося — із 7,8% до 7,5%. Це пояснюється тим, що поточна економічна криза більшою мірою заторкнула ті галузі економіки, в яких традиційно переважає чоловіча робоча сила — це будівництво, транспорт, автоскладальна промисловість, складське господарство [Employment, 2009: p. 17].

У середньому рівень безробіття в ЄС-27 у 2008 році становив 7%, проте в низці країн він був значно вищим, наприклад, в Іспанії — 11,3%, у Словаччині — 9,5%. Вищий за середній у ЄС рівень безробіття був в Угорщині, Франції, Португалії, Греції, Латвії, Німеччині та Польщі. Безробіття, нижче за 4%, було зареєстровано в Нідерландах, Данії, Австрії і на Кіпрі. Як і в минулі роки, у низці країн рівень безробіття серед жінок був вищий, ніж серед чоловіків. Зокрема, це стосується Греції, де безробіття серед жінок було на 6% вище, ніж серед чоловіків. Протилежна ситуація у сфері зайнятості, тобто перевищення чоловічого безробіття над жіночим, мала місце в Румунії, прибалтійських державах, Німеччині та Великій Британії. У 2008 році довгострокове безробіття (12 місяців і більше) охоплювало 2,6% робочої сили, хоча в окремих країнах цей показник був вищим. Наприклад, у Словаччині, де зафіксовано найвищий рівень довгострокового безробіття, цей показник сягав 6,6%. До цього слід додати, що довгострокового безробіття, як правило, в ЄС частіше зазнають жінки, ніж чоловіки. Наприклад, у Словаччині майже 8% жіночої робочої сили в 2008 році були жертвами довгострокового безробіття. За нею розташувалися Греція (6%), Португалія (4%) та Італія (4%) [Employment, 2009: p. 21].

Особливе занепокоєння прогресивної європейської громадськості й масових рухів від початку нинішньої глобальної фінансово-економічної кризи викликає складне становище молоді на ринку праці. Це пояснюється тим, що молодіжне безробіття (віком від 15 до 24 років) у 2008 році хоча й залишалося фактично на рівні попереднього року, але становило 15,4% і майже вдвічі перевищувало рівень безробіття серед дорослих (25–54 роки). У низці країн ЄС проблема молодіжного безробіття викликає з кожним роком дедалі більшу занепокоєність, особливо в тих, де цей індикатор сягнув або перевищує 20%. До таких країн належать Іспанія, Греція, Італія і Швеція, де практично кожна п'ята молода людина не має можливості реалізувати своє право на працю [Employment, 2009: p. 22], з яким пов'язане “право кожного

на гідний життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг і житло, і на невпинне поліпшення умов життя” [Права человека, 1986: с. 36], як це зафіксовано в Міжнародному пакті з економічних, соціальних і культурних прав людини.

Необхідно наголосити, що рівень безробіття в ЄС менш драматичний порівняно з епіцентром сучасної глобальної фінансово-економічної кризи — США. До серпня 2009 року рівень безробіття в ЄС збільшився на 2,1% за останні 12 місяців, а у Сполучених Штатах — на 3,5%. Американські та європейські фірми використовували різні форми внутрішньої адаптації до імперативів ринку робочої сили в період кризи. У США головний упор робили на скорочення чисельності персоналу під приводом її “оптимізації”, у країнах ЄС — на зменшення тривалості робочого часу. Приміром, до травня 2009 року в Німеччині близько 1,5 млн робітників працювали за схемою скороченого робочого дня. Проте безробіття залишається серйозною європейською проблемою в кризові роки. До серпня 2009 року рівень безробіття в ЄС збільшився на 2,4% порівняно із березнем–квітнем 2008 року і досяг 9,1%. В абсолютному обчисленні безробіття в ЄС збільшилося за той самий період на 5,7 млн осіб і становило з урахуванням сезонних коливань 21,9 млн людей. Темпи та рівні безробіття від початку варіювали в різних країнах — членах ЄС. Так, безробіття приблизно подвоїлося впродовж першого кризового року в Ірландії й Іспанії і потроїлося в країнах Прибалтики [Employment, 2009: p. 32].

На відміну від ЄС американський середній і малий бізнес продовжує практику скорочення і звільнення робочої сили і має намір це робити і далі аж до повного припинення депресії, якій поки не видно кінця. Відповідно до проведеного у квітні 2009 року опитування 92% представників середнього і малого бізнесу в США не бачать перспектив жодного поживавлення економіки в найближчі 14–18 місяців. Тому, за визнанням американської прогностичної фірми “International Forecaster” від 14 квітня 2010 року, можливість знайти бодай якусь роботу в США перебуває сьогодні на найнижчому рівні з 1948 року. Прогноз названої фірми не вселяє оптимізму й стосовно майбутнього трудової Америки. У ньому, зокрема, йдеться: “Тим із вас, кому сьогодні 60 і більше років, доведеться провести наступні 25 років у боротьбі за виживання за умов однієї із найважчих депресій в історії або робити все, що у ваших силах, для підтримки ваших дітей та онуків” [Charman, s. a.]. У цьому контексті необхідно відзначити, що становище робітничого класу в Західній Європі дещо краще порівняно зі США завдяки вищому рівню опору профспілкового руху політиці перекладання всього тягаря кризи на плечі трудового народу.

Приріст безробіття в ЄС, що збільшилося до серпня 2009 року на 2,9% для чоловіків (до 9,1%) і на 1,7% для жінок (до 9%), відбувався переважно за рахунок чоловіків. У результаті цього рівень чоловічого безробіття в ЄС у червні 2008-го вперше перевищив рівень жіночого безробіття. Що стосується розподілу безробіття в абсолютних термінах за різними віковими групами, то впродовж останнього року, що передувє публікації доповіді Генерального директорату з питань зайнятості, соціальних відносин і рівних можливостей Єврокомісії “Зайнятість у Європі–2009”, що була завершена її авторами в жовтні 2009-го, дві третини приросту безробіття дали чоловіки

віком від 25 до 54 років, чверть — молодь, а близько 8,7% — люди віком 55 років і старші. Проте у відносних термінах стосовно другого кварталу 2008 року безробіття для всіх вікових груп зросло приблизно на 30%: 27% для молоді, 31% для робітників віком від 25 до 54 років і 29% для осіб віком 55 років і більше. Аналіз безробіття в ЄС у термінах професійних груп показує, що найбільше від нього страждають малокваліфіковані робітники, у термінах національних груп — мігранти, особливо вихідці з країн, що не входять до складу ЄС [Employment, 2009: p. 38–40].

Утілення в життя соціально-економічних канонів неолібералізму в Європі стало однією з причин не лише інтенсифікації безробіття, а й сучасної системної кризи капіталізму в Старому Світі, а нездатність його керманічів відмовитися від моделей економічного зростання по-американському гальмує вихід економіки ЄС із депресії. Практично весь європейський інструментарій боротьби із безробіттям зводиться до використання чотирьох видів *гнучкості*, що стала чарівним словом у середовищі прихильників неоліберальних моделей капіталізму. Йдеться про гнучкість чисельності, функціональну гнучкість, часову гнучкість і гнучкість заробітної плати. *Гнучкість чисельності зайнятих (numerical flexibility)* означає здатність фірми змінювати кількість зайнятих і тип зайнятості (наприклад, використовувати на виробництві схему часткової зайнятості). *Функціональна гнучкість (functional flexibility)* являє собою одну із форм адаптації фірми до змін ринкової кон'юнктури і полягає в здатності фірми змінювати функціональні обов'язки, час роботи (наприклад, при падінні виробництва можна зменшити кількість робочих годин або перекваліфікувати працівників за рахунок фірми). *Часова гнучкість (temporal flexibility)* — це гнучкість робочого часу (здатність фірми варіювати години роботи так, щоб вони відповідали вимогам виробництва або технологічного циклу (наприклад, використання неповних робочих днів; визначення нормативу робочих годин на тиждень, що може бути самостійно розподілений працівником за днями тощо). *Гнучкість заробітної плати (wage flexibility)* означає здатність заробітної плати реагувати на зміни попиту або пропозиції праці на ринку (наприклад, у результаті вжиття заходів державного регулювання).

Цілком зрозуміло, що всі чотири названі види гнучкості мають одну мету — мінімізувати втрати бізнесу за нових (неоліберальних) умов за рахунок економії на витратах праці й посилення експлуатації робітничого класу. Але, як показує нинішня практика капіталістичного господарювання і нагромадження, вони мають вельми обмежені можливості в подоланні безробіття в період депресії і підводять підсумкову рису під “золотим століттям” фордизму, основні гарантії якого (наприклад, законодавство у сфері захисту зайнятості, соціального забезпечення, індустріальних відносин) розглядаються сьогодні не інакше як інституціональне підґрунтя “*евросклерозу*”, що уразив європейські ринки робочої сили і позбавив їх здатності реабсорбувати безробіття, створене переважно внаслідок загальних шоків, починаючи з підвищення цін на нафту і до зниження зростання продуктивності праці. До цього необхідно додати, що понад усе страждають від розширення гнучкості зайнятості некваліфіковані робітники, а також робітники сфери послуг, які виконують рутинні операції [Barbieri, 2009: p. 621–622, 625].

Це веде до подальшого погіршення становища робітничого класу насамперед на ринку праці. За останніми даними Статистичного управління ЄС (Євростат), безробіття з урахуванням сезонних коливань зросло в 16 країнах єврозони (Австрія, Бельгія, Німеччина, Греція, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Португалія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Франція) від 9,9% у січні 2010-го до 10% у лютому 2010 року. У лютому 2009 року цей показник перебував на рівні 8,3%. Загалом у 27 країнах ЄС (Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Угорщина, Німеччина, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Фінляндія, Франція, Чехія, Швеція, Естонія) безробіття в лютому 2010 року становило 9,6%. Це на 1,3% більше, ніж за підсумками лютого 2009-го. Чисельність безробітних у ЄС перевищує 23 млн осіб, із них в єврозоні — 15,7 млн осіб. Найбільший приріст резервної армії праці в період між IV кварталом 2008 року і IV кварталом 2009-го був зареєстрований у Латвії (із 13,2% до 21,7%), Естонії (із 7,6% до 15,5%) і Литві (із 8,1% до 15,8%). Серед чоловіків рівень безробіття в ЄС збільшився з 6,3% до 7,2%, серед жінок — із 7,4% до 7,7%, серед молоді (до 25 років) — із 14,7% до 16,6% [Eurostat, 2009: р. 1-2]. Наведені дані переконливо засвідчують, що на шляху до “одужання” і відновлення економіки ЄС, як і США, доведеться здолати “величезну дистанцію”.

* * *

Сучасна глобальна фінансово-економічна криза свідчить про повну неспроможність “нової економіки” у розв’язанні основної суперечності капіталізму, яка полягає в періодичному повторенні економічних криз. За всіх особливостей виникнення, розвитку і продовження нинішньої “репліки” Великої депресії 1929–1933 років вона є характерним утіленням загострення суперечностей між виробництвом і споживанням, які ще більше накопичуються сьогодні в результаті загострення проблеми безробіття в країнах “золотого мільярда”. Занурення глобального капіталізму на порозі XXI століття в “чорну діру” хижацького марнування продуктивних сил слугує переконливим доказом повного краху передусім американської моделі ковбойського капіталізму в неоліберальній упаковці, яку нав’язано в останні десятиліття цілому світу, в тому числі постсоціалістичним країнам, як зразок для імітації. Перебуваючи в руслі цієї моделі, більшість із них уже ступили на шлях незворотної деградації в багатьох аспектах, наївно повіривши в казки своїх західних менторів про безкризовий розвиток у рамках “нової економіки”.

Тому вихід цих країн, і зокрема України, з історичного глухого кута, в який їх завели або загнали з допомогою західної “транзитології”, лежить у площині повної відмови від тривалого “неоліберального” експерименту і потребує пошуку і втілення в життя власної моделі соціально-економічного і політичного розвитку — більш прогресивної, більш гуманної, більш справедливої, більш демократичної. Це — дуже важке завдання, особливо з урахуванням того, що сучасний глобальний капіталізм може вдатися до спроби подолання нинішньої кризи шляхом втягування народів світу в нову криваву бойню — нову світову війну, як неодноразово траплялося в історії людства, як і у випадку Великої депресії 1929–1933 років. Однак саме і тільки

розв’язання цього неймовірно складного завдання дає шанс на виживання народам світу, приреченим на те, щоб обслуговувати інтереси сильних світу цього в країнах “золотого мільярда” планети, зокрема й українському народу. Іншого не дано! Особливо за нинішніх умов, коли глобальний капіталізм, що входить у добу дефіциту ресурсів, дедалі більше вичерпує мирні резерви свого розвитку і робить дедалі вищу ставку заради продовження свого існування на війну й організоване насильство.

Література

- Гринин Л.Е. Глобальный кризис в ретроспективе: Краткая история подъемов и кризисов: от Ликурга до Алана Гринспена / Л.Е. Гринин, А.В. Коротаев; отв. ред. С.Ю. Малков. — М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2010.
- Гэлбрейт Дж.К. Великий крах 1929 года / Дж.К. Гэлбрейт; пер. с англ. С.Э. Борич. — Минск: Попурри, 2009.
- Европа поумерила амбиции: “стратегия 2020” учла ошибки прошлого [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.prime-tass.ru/news/articles/-201/%7BB9D479FD-5FD2-4BEC-92BF-1F9F2CC60729%7D.uif>.
- Зомбанакис М.А. Причины и последствия мирового финансового кризиса : выступление перед депутатами Государственной думы, аспирантами и студентами факультета мировой политики МГУ им. М.В. Ломоносова, 24 апр. 2009 г. / М.А. Зомбанакис; пер. с англ. — М.: Едиториал УРСС, 2009.
- Кляйн Н. Доктрина шока / Н. Кляйн; пер. с англ. — М.: Добрая книга, 2009.
- Кобяков А.Б. Закат империи доллара и конец “Pax Americana” / А.Б. Кобяков, М.Л. Хазин. — М.: Вече, 2003.
- Кругман П. Возвращение Великой депрессии? Мировой кризис глазами нобелевского лауреата / П. Кругман; пер. с англ. В.Н. Егорова; под ред. М.Г. Делягина, Л.А. Амелехина. — М.: Эксмо, 2009.
- Ленин В.И. Полн. собр. соч. / Ленин В.И. — М.: Госполитиздат, 1959. — Т. 4.
- Мир после кризиса. Глобальные тенденции – 2025: меняющийся мир : Доклад Национального разведывательного совета США. — М.: Европа, 2009.
- Права человека : сб. междунар. документов / сост. и автор вступ. статьи Л.Н. Шестаков. — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1986.
- Alexander D. The Impact of the Economic Crisis on the World Poorest Countries / D. Alexander // Global Policy. — 2010. — January. — P. 118–120.
- Arestis Ph. Financial globalisation and crisis, institutional transformation and equity / Ph. Arestis, A. Singh // Cambridge Journal of Economics. — 2010. — March. — P. 225–238.
- Aspinwall M. NAFTA-ization: Regionalization and Domestic Political Adjustment in the North American Economic Area / M. Aspinwall // Journal of Common Market Studies. — 2009. — January. — P. 1–24.
- Barbieri P. Flexible Employment and Inequality in Europe / P. Barbieri // European Sociological Review. — 2009. — December. — P. 621–628.
- Barkawi T. ‘Small Wars’ and Big Consequences: From Korea to Iraq / T. Barkawi // Globalizations. — 2009. — March. — P. 127–131.
- Bybee R. ‘Rebound City’ Hustle [Electronic resource] / R. Bybee. — 2010. — March 25. — Mode of access : <http://www.inthesetimes.com/main/article/5694/>.
- Chapman B. U.S. Economy: The Move Towards Deflation is Underway [Electronic resource] / B. Chapman. — Mode of access : <http://www.globalresearch.ca/PrintArticle.php?articleId=18666>.

Communications from the Commission. Key Messages from the Employment in Europe 2009 Report / Commission of the European Communities. — Brussels, 23.11.2009 — COM(2009)639 final.

Economic Report of the President. Transmitted to the Congress February 2000. — Washington : Government Printing Office, 2000.

Economic News Release. Employment Situation Summary. USDL-10-0394. April 2, 2010. THE EMPLOYMENT SITUATION – MARCH 2010 [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.bls.gov/news.release/empsit.nr0.htm>.

Employment in Europe 2009 / European Commission. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Unit D. 1. — Brussels, 2009.

Eurostat. February 2010. Euro area unemployment rate at 10.0%, EU27 at 9.6% // News Release. 46/2010 – 31 March 2010 [Electronic resource]. — Mode of access : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-31032010-BP/EN/3-31032010-BP-EN.PDF.

Foster J.B. The Age of Monopoly-Finance Capital [Electronic resource] / J.B. Foster // Monthly Review. — 2010. — February. — Mode of access : <http://monthlyreview.org/100201foster.php>.

Global Employment Trends: January 2010 / International Labour Office. — Geneva : ILO, 2010.

Grey B. Unemployment in America: No Economic Recovery for the Working Class [Electronic resource] / B. Grey. — Mode of access : <http://www.globalresearch.ca/PrintArticle.php?articleId=18552>.

Harvey D. WSF: Opening speech at the Urban Reform Tent [Electronic resource] / D. Harvey. — 2009. — 25 February. — Mode of access : http://focusweb.org/india/index2.php?option=com_content&task=view&id=1123&pop=1&page=0&Itemid=27.

Hodson R. The Social Organization of Work / R. Hodson, T.A. Sullivan. — Belmont (Cal.) : Wadsworth Publishing Company, 1990.

Jacobs L. America's Political Crisis: The Unsustainable State in a Time of Unraveling / L. Jacobs, D. King // Political Science & Politics. — 2009. — April. — P. 277–285.

Kotz D.M. The Financial and Economic Crisis of 2008: A Systemic Crisis of Neoliberal Capitalism / D.M. Kotz // Review of Radical Political Economics. — 2009. — Summer. — P. 305–317.

Marshall A.G. When Empire Hits Home, Part 1: War, Racism and the Empire of Poverty [Electronic resource] / A.G. Marshall. 2010. — March 22. — Mode of access : <http://www.globalresearch.ca/PrintArticle.php?articleId=18263>.

Peter I. History of the Internet – the Dotcom bubble / I. Peter [Electronic resource]. — Mode of access : <http://www.nethistory.info/History%20of%20the%20Internet/dotcom.html>.

Raymond T. Global Financial Crisis 2.0 [Electronic resource] / T. Raymond. — 2010. — March 8. — Mode of access : <http://column.global-labour-university.org/2010/01/global-financial-crisis-20.html>.

Roberts P.C. Markets Fail When Humans Are Unregulated [Electronic resource] / P.C. Roberts. — 2010. — February 3. — Mode of access : http://www.vdare.com/roberts/100203_markets.htm.

Roberts P.C. New Economy: Was It All Hype? [Electronic resource] / P.C. Roberts. — 2003. — February 4. — Mode of access : http://vdare.com/roberts/new_economy.htm.

Sloan H.S. Dictionary of Economics / H.S. Sloan, A.J. Zuercher ; 5th ed. — N. Y. : Barnes & Noble Books, 1970.

South Sea Bubble [Electronic resource]. — Mode of access : <http://encyclopedia.farlex.com/p/South%20Sea%20Bubble>.

United Nations. General Assembly. — 2009. — 13 July. — Sixty-third session. Agenda item 48. Resolution adopted by the General Assembly. 63/303. Outcome of the Conference on the World Financial and Economic Crisis and Its Impact on Development.